

Ks. prof. UAM dr hab. Paweł Wygralak
Wydział Teologiczny
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**Recenzja osiągnięć ks. dra Aleksego Kowalskiego
ubiegającego się o nadanie stopnia doktora habilitowanego
w dziedzinie nauk teologicznych**

1. Osoba Habilitanta

Ks. dr Aleksy Kowalski po odbyciu studiów filozoficzno-teologicznych w Wyższym Częstochowskim Seminarium Duchownym w Krakowie, uzyskał tytuł magistra teologii w Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie na podstawie pracy magisterskiej napisanej z zakresu dogmatyki pod kierunkiem ks. dra Teofila Siudego. Kolejnym etapem naukowej drogi Habilitanta były studia doktoranckie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim im. Jana Pawła II, które zostały uwieńczone w 1991 roku obroną rozprawy doktorskiej pt. *Obraz człowieka w „Stromatach” Klemensa Aleksandryjskiego*, przygotowanej pod kierownictwem ks. doc. dra hab. Franciszka Drączkowskiego.

Dalsza droga rozwoju naukowego zawiodła ks. dra Aleksego Kowalskiego do Rzymu, gdzie po odbyciu studiów na Pontificia Studiorum Universitas Salesiana uzyskał tytuł licencjata w zakresie literatury chrześcijańskiej i klasycznej w Rzymie na podstawie pracy licencjackiej *Tractatus de animae natura apud christianos auctores latinos saeculo III-V*, napisanej pod kierunkiem prof. B. Amata.

Zdobytą w czasie studiów wiedzę przekazywał jako pracownik dydaktyczny w Florencji na tamtejszym Wydziale Teologicznym (Facoltà Teologica dell'Italia Centrale) jako wykładowca języka starogreckiego (1996-1998). W latach 1998-2001 pracował jako duszpasterz w Stanach Zjednoczonych. Po powrocie do Polski pracował jako wykładowca patrologii/patrystyki w Instytucie Teologicznym w Częstochowie (2007-2010), w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Częstochowskiej oraz Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Sosnowieckiej w Częstochowie (2007-2019), na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (2010-2019). Obecnie ks. dr Aleksy Kowalski jest proboszczem w parafii św. Rocha Wyznawcy w Rębielicach Królewskich.

2. Osiągnięcia naukowe

Jako osiągnięcie naukowe stanowiące podstawę procesu habilitacyjnego ks. dr Aleksy Kowalski przedstawił monografię pt. *Koncepcja osoby u św. Grzegorza z Nyssy. Prozopologia w „Contra Eunomium”*, wyd. Bernardinum, Pelplin 2021, ss. 375.

2.1. Aktualność i zakres przedstawionych badań

Koncepcja osoby jest tematem zawsze aktualnym i ważnym, podejmowanym przez wielu wybitnych teologów i filozofów, że wspomnimy tu choćby przemyślenia K. Wojtyły/Jana Pawła II, czy też zmarłego w 2020 r. ks. prof. Cz. Bartnika, twórcy tzw. personalizmu uniwersalistycznego. Ponadto, wielu współczesnych teologów, jak choćby J. Ratzinger, zgodnie z zaleceniami Soboru Watykańskiego II, stara się w swoich badaniach korzystać z dorobku ojców Kościoła. Jest więc rzeczą niezmiernie ważną i pożyteczną dla rozwoju teologii opracowanie dorobku teologicznego ojców Kościoła. W tym kontekście temat badań podjętych przez ks. A. Kowalskiego i przedstawiony w jego rozprawie należy uznać za jak najbardziej aktualny i ważny. W swoich badaniach Habilitant oparł się na oryginalnych dziełach opracowanych przez starożytnych autorów, które na gruncie polskim pozostają mało znane, nie doczekały się także przekładu na język polski. Prezentowana rozprawa składa się z bardzo szerokiego wprowadzenia, pięciu rozdziałów, zakończenia, streszczenia w języku angielskim, zestawu bibliografii oraz wykazu skrótów.

2.2. Naukowa wartość rozprawy

Przedstawioną rozprawę należy uznać jako wartościową i potrzebną w polskim środowisku teologicznym i filozoficznym, a przede wszystkim patrystycznym. Praca jest w pełni oryginalna. Autor prowadził swoje badania w oparciu o dzieło Grzegorza z Nyssy *Contra Eunomium* dotąd nie przetłumaczone na język polski, ani też szerzej opracowane w polskim środowisku naukowym (zob. ks. M. Starowieyski, J.M. Szymusiak, *Nowy słownik wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa*, Poznań 2018, s. 414-415).

Wielką wartością pracy jest jej źródłowy charakter. Opracowanie założeń badawczych na podstawie oryginalnych źródeł wymagało od Habilitanta bardzo dobrej znajomości języka greckiego. W swoich badaniach ks. A. Kowalski skorzystał także z dostępnej obcojęzycznej literatury tematycznej, a także z owoców własnych, wcześniejszych badań, które zostały przedstawione w opublikowanych

artykułach. Dzięki temu przedstawiona praca nabiera jeszcze większej wartości. Sam zaś jej Autor prezentuje się jako badacz bardzo dobrze obeznany w tematyce i odpowiednio przygotowany do prowadzonych badań.

Układ pracy, poza zbyt rozbudowanym wprowadzeniem, pozwala na usystematyzowane przedstawienie omawianych treści. Dzięki omówieniu w rozdziale pierwszym leksyki prozopicznej terminów *prosopon*, *hypostasis*, *ousia*, czytelnik zostaje wprowadzone w ich znaczenie. Jest to istotne dla zrozumienia polemiki prowadzonej przez ojców kapadockich z anomejczykami. Szkoda, że w zakończeniu pracy autor dokonał streszczenia kolejnych rozdziałów, a niewiele miejsca poświęcił na prezentację wniosków.

Dobrze, że mimo tytułu pracy sugerującego, że Habilitant będzie omawiał tylko prozopologię w *Contra Eunomium* Grzegorza z Nyssy, rozdział trzeci został poświęcony prezentacji myśli Bazylego Wielkiego zawartej w jego piśmie dogmatycznym *Contra Eunomium*. W ten bowiem sposób czytelnik otrzymuje pełnię polemiki ojców kapadockich z Eunomiuszem z Cyziku, gdyż omawiane w kolejnych rozdziałach dzieło Grzegorz z Nyssy jest kontynuacją pisma Bazylego Wielkiego.

Nie mniej istotne, a jednocześnie wskazujące na szerokie horyzonty badawcze Habilitanta jest częste odnoszenie myśli Grzegorza z Nyssy do innych autorów starożytności chrześcijańskiej, np. do Atanazego Wielkiego (s. 192, 208, 245, 299-300, 304, 311), Orygenesza (s. 307), Hieronima ze Strydonu (s. 307), Tertuliana (s. 313), Efrema Syryjczyka (s. 313). Ponadto wskazanie na pewne zależności myślowe ojców, stosowanie przez nich tej samej terminologii opisującej relacje w Trójcy Świętej, jest cennym wkładem Habilitanta w opisanie historii rozwoju dogmatu.

We wstępie do przedstawionej rozprawy ks. A. Kowalski napisał, że analiza tekstu źródłowego stanowi intelektualną przygodę lingwistyczno-teologiczną (s. 42). Zdanie to potwierdza się na przestrzeni całej książki. Autor przedstawia się w niej jako wspaniały lingwista, szukający wzajemnych zależności omawianych terminów, dociekły analityk tekstów źródłowych, który nie traci jednak z pola widzenia zasadniczego przedmiotu swoich badań. Czytelnik poznaje całe bogactwo terminologii używanej przez omawianych starożytnych autorów, a jednocześnie jej wagę i znaczenie dla kształtowania się i obrony ortodoksyjnej doktryny o Trójcy Świętej. Jest więc znacznym osiągnięciem Habilitanta wnikliwe i w pełni

kompetentne omówienie badanych dzieł, jak również przedstawienie własnej interpretacji.

Należy podkreślić, że przedstawiona rozprawa bardzo dobrze wpisuje się w nurt prowadzonych współcześnie badań z zakresu personalizmu. Może ona stanowić, i zapewne tak będzie, ważne opracowanie do dalszych badań nad osobą ludzką, osobą anielską i Osobami Boskimi

Podsumowując należy stwierdzić, że prezentowana rozprawa jest interesującym, twórczym i w pełni oryginalnym dziełem w pełni przedstawiającym wskazany w tytule problem. Wypełnia ona lukę w polskiej literaturze patrystycznej w tak ważnej tematyce, a jednocześnie stanowi wspaniałych punkt wyjścia do prowadzenia dalszych badań. Wspaniałym uzupełnieniem przedstawionej pracy, byłoby wydanie przez Habilitanta przekładu całego dzieła Grzegorza z Nyssy na język polski.

2.3.Aspekt formalny

Podział pracy jest logiczny, treść odpowiada tytułowi. Pewne wątpliwości budzi jednak umieszczenie we wprowadzeniu tak szerokiego omówienia ojców apostoelskich w interesującym Habilitanta temacie. Od strony merytorycznej jest to bardzo cenne, od strony formalnej można było stworzyć osobny rozdział w strukturze pracy. Jako zbędne należy też uznać paragrafy omawiające życiorysy Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy. Takie informacje mogłyby się znaleźć właśnie we wstępie do pracy.

Jako ogromny plus należy uznać fakt, że Autor w opracowaniu tematu skorzystał z bogatego materiału źródłowego. Obficie cytuje zarówno literaturę polską, jak i obcojęzyczną (j. angielski, j. włoski). Korzysta z niej w uzasadniony sposób, co pozwala stwierdzić, że kwerenda, dzięki biegłej znajomości języków obcych, została przeprowadzona w sposób skrupulatny, co jest niezbędne do osiągnięcia miarodajnych wyników przeprowadzonych badań.

Bibliografia została sporządzona zgodnie z przyjętymi powszechnie normami. Przyjęty w niej podział jest czytelny i nie budzi żadnych zastrzeżeń.

Rozprawa została starannie wydana przez wydawnictwo Bernardinum w Pelplinie. Szata graficzna została dobrze opracowana i nie budzi zastrzeżeń. Słabszym punktem jest korekta językowa.

✓

Materiał źródłowy jest bogaty, zwłaszcza dzieła z zakresu patrystyki. Na podkreślenie zasługuje obecność obficie cytowanej literatury obcojęzycznej (w języku niemieckim, francuskim, włoskim i angielskim), z której Autor korzysta często i bardzo kompetentnie, co świadczy o dobrej znajomości przez niego wspomnianych języków. Pozwala też żywić przekonanie o kompetentnie przeprowadzonej kwerendzie i badaniach.

Jak każda praca, tak i prezentowana monografia nie jest dziełem doskonałym. W opinii recenzenta praca została napisana językiem naukowym, dość hermetycznym, z użyciem wielu, chyba nie zawsze potrzebnych, terminów greckich zaczerpniętych z dzieł ojców Kościoła. Sprawia to, że publikacja będzie dostępna zaledwie dla bardzo wąskiej grupy osób, co z jednej strony jest zrozumiałe, bo chodzi o publikację ściśle naukową, z drugiej zaś szkoda, że tak ciekawa tematyka nie dotrze do wielu osób, które choć nie ukończyły studiów teologicznych, są zainteresowane twórczością ojców Kościoła.

Ponadto trudno zrozumieć umieszczenie w przypisach cytatów ojców Kościoła w przekładzie włoskim i angielskim. Z tego powodu przypisy zajmują niekiedy większą część strony, a nawet całe strony monografii np. s. 94, 146, 141, 152, 158, 196 itd. Argumentacja Habilitanta przedstawiona na str. 38 jest mało przekonująca. W tego rodzaju opracowaniach wartościowe byłoby natomiast umieszczenie w przypisach tekstu źródłowego w języku oryginalnym.

Uwagę zwraca też wciąż powtarzający się błąd z użyciem słowa: „odnośnie”. Brakuje tu przyimka „do”, np. s. 183, 229, 233, 246, 280, 297 itd. (Por. *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa 1973, s. 440)

W cytowanych tekstach w językach nowożytnych można też znaleźć błędy np. na s. 304, 311.

Ponadto drobne błędy, np. na str. 110 jest W. Wipszycka, a powinno być E. Wipszycka; słowa z Dz 2,36 zostały wypowiedziane przez św. Piotra, a nie św. Pawła (s. 133).

3. Aktywność naukowa

3.1. Publikacje naukowe

a. Monografia

ks. A. Kowalski, *Źródła pojęcia osoby w pismach ojców Apostolskich*, wyd. Jedność, Kielce 2017, ss. 111. Szkoda, że to bez wątpienia wartościowe

opracowanie nie posiada recenzji wydawniczej. Autor w oparciu o liczne przedstawione fragmenty wypowiedzi ojców Apostolskich, starał się dokonać analizy kontekstu użycia przez nich greckiego terminu *prosopon*. Praca ta wymagała dogłębnej znajomości twórczości ojców Apostolskich, a jednocześnie doskonałego przygotowania teologicznego i lingwistycznego autora. Na uwagę zasługuje przytoczona bogata bibliografia, w znaczącej części obcojęzyczna. Badania przedstawione w tej monografii zostały wykorzystane we wprowadzeniu monografii, stanowiącej podstawowe osiągnięcie naukowe w postępowaniu habilitacyjnym.

b. Artykuły naukowe

Ks. A. Kowalski w swoim dorobku publikacyjnym posiada 12 artykułów opublikowanych w czasopismach naukowych, także zagranicznych oraz 12 rozdziałów w monografiach wieloautorskich, spośród których osiem ukazało się w wydawnictwach słowackich i były w dużej części pokłosiem wygłoszonych wcześniej referatów. Niestety poza jednym artykułem, brak jest publikacji zamieszczanych w renomowanych czasopismach patrystycznych, jak „Vox Patrum” czy „Biblica et Patristica Thoruniensia”.

Na podstawie przedstawionych artykułów i rozdziałów monografii można określić główne kierunki badawcze Habilitanta. Na pierwszym miejscu pozostają zainteresowania prozopologią antropologiczną w pismach starożytnych Ojców Kościoła i pisarzy antycznych. Tematyce tej zostało poświęconych pięć artykułów, przede wszystkim zaś personalizmowi w nauczaniu Klemensa Aleksandryjskiego. W ich przygotowaniu zapewne korzystał z badań związanych z przygotowaniem rozprawy doktorskiej, choć szkoda, że nie opublikowanej. Lektura artykułów pozwala na uznanie wnikliwości autora w prowadzonych badaniach. Przedstawia on bowiem nie tylko myśl Klemensa, ale także jej zależności od wcześniejszych autorów, także niechrześcijańskich (np. *Zagadnienie personalizmu w „Protreptyku” Klemensa Aleksandryjskiego*, „Vox Patrum” 64 (2015) s. 301, 307).

Ważnym nurtem prowadzonych badań było też zainteresowanie ks. A. Kowalskiego zagadnieniami społecznymi w twórczości starożytnych autorów, także niechrześcijańskich. Opracowane publikacje dotyczą szerokiego spectrum zagadnień społecznych związanych z wychowaniem, wiekiem starczym czy też problemem podziału dóbr materialnych w społeczeństwie

antycznym. Istotne, że nauczanie ojców zostaje osadzone w rzeczywistości pogańskiego świata antycznego, co stwarza okazje do wskazania nowości podejścia chrześcijan do kwestii społecznych. Od strony zaś warsztatu autora artykułów, to ich treść, bibliografia dowodzą dobrego rozeznania w omawianych zagadnieniach nie tylko u autorów chrześcijańskich, ale także pogańskich (*The social paradigm of child education in the antiquity*, „Scientifica Facultatis Paedagogicae, Ružomberok” 3(2012), s. 12-35; *Aspekt socjalny ubóstwa i bogactwa w Kościele starożytnym*, w: *Filozoficko – antropologické predpoklady výchovy v personalistickej filozofii*, Prešov 2011, s. 165-180; *Dobroczynność chrześcijańska w ujęciu Ojców Kościoła*, w: *Pracownik socjalny wobec wyzwań współczesności*, Kraków 2012, s. 235-253).

Ciekawymi i ważnymi zagadnieniami, które podjął w swoich badaniach Habilitant, było opisanie wpływu nauki ojców Kościoła na działalność i twórczość polskich filozofów i teologów. Owocem tych poszukiwań są dwa artykuły poświęcone osobie św. Jana Kantego (*Św. Jan Kanty – propagator nauki Ojców Kościoła*, w: *Wiara i rozum – intelektualne i duchowe dziedzictwo Jana Kantego*, Kęty 2010, s. 144-152) oraz ks. prof. J. Tischnera (*Inspiracje patrystyczne w dziełach Józefa Tischnera*, w: *Józef Tischner: prawda, wolność dialog*, Wrocław 2013, s. 15-41), w których autor wykazał się znaczącą znajomością twórczości obu tych polskich naukowców. Na szczególną uwagę zasługuje obszerny artykuł poświęcony inspiracjom patrystycznym w twórczości ks. J. Tischnera. Habilitant szeroko analizuje tematykę badań krakowskiego filozofa i stara się ukazać myśl starożytnych autorów, która inspirowała jego filozofię. Było to widoczne w wielu obszarach zainteresowań ks. J. Tischnera, który, co interesujące, odwoływał się zarówno do twórczości autorów ortodoksyjnych (św. Augustyn), jak i heterodoksyjnych (Pelagiusz). Treść prezentowanego artykułu potwierdza szerokie zainteresowania ks. A. Kowalskiego oraz umiejętność dokonywania interesującej syntezy owoców swoich badań. Na marginesie, warto podkreślić, że zaprezentowane poszukiwania inspiracji nauki ojców Kościoła w twórczości wybitnych polskich teologów powinny być dalej kontynuowane, tym bardziej, że niewielu jest w Polsce badaczy, którzy by ten temat podejmowali.

Pozostałe artykuły dotyczące wybranych zagadnień zostały również opracowane w sposób świadczący o wysokim poziomie naukowym Habilitanta.

Podsumowując ten fragment recenzji należy zauważyć, że opublikowane prace naukowe jednoznacznie potwierdzają zainteresowania Habilitanta przede wszystkim zagadnieniami z zakresu personalizmu. Jednak w swoich poszukiwaniach naukowych podejmował on także inne zagadnienia, ważne dla rozwoju patrystyki. Co istotne przedstawione publikacje dowodzą bardzo dobrego przygotowania autora do pracy naukowej, a przede wszystkim jego rozległej wiedzy. Prezentowane prace nie dotyczą bowiem tylko bardzo wąskich zagadnień, ale prezentując szerokie spectrum prezentowanych problemów. Nie każdy jest zdolny do dokonania syntezy wyników tak szerokich badań. Habilitant taką zdolność posiada. Szkoda, że tak mało jego publikacji ukazało się w Polsce, co sprawia, że szerszemu ogółowi patrologów polskich pozostaje on mało znany.

3.2. Udział w konferencjach naukowych

Ks. A. Kowalski brał czynny udział w 17 konferencjach naukowych, w tym w 12 o zasięgu międzynarodowym. W przeważającej części były to konferencje organizowane poza granicami Polski, głównie w Słowacji: Uniwersytet w Preszowie (8 konferencji); Uniwersytet w Bratysławie, Uniwersytet Katolicki w Ružomberku, Uniwersytet w Ostrawie. Należy zauważyć, że niektóre wystąpienia były wygłoszone w języku angielskim. Tematyka przedstawionych w czasie konferencji i sympozjów wykładów dotyczyła w przeważającej części zagadnień z zakresu personalizmu, choć nie brakowało i innych tematów, dotyczących zarówno starożytności chrześcijańskiej, jak i zagadnień współczesnych. Habilitant poszukiwał także inspiracji patrystycznych w twórczości autorów współczesnych, czego przykładem był referat poświęcony osobie ks. prof. Józefa Tischnera (Wrocław 2012). Na uwagę zasługują także referaty podejmujące tematy związane z ważnymi postaciami dla Kościoła i teologii w Słowacji: ks. Prof. Mikuláša Russnaka, kontynuatora pneumatologii ojców Kościoła oraz błogosławionego Biskupa – Męczennika Vasil'a Hopko.

4. Dorobek dydaktyczny i popularyzatorski

4.1. Dorobek dydaktyczny

Ks. dr A. Kowalski swoją działalność dydaktyczną rozpoczął tuż po ukończeniu studiów w Rzymie. Został zatrudniony na Facoltà Teologica dell'Italia Centrale jako

wykładowca języka starogreckiego (1996-1998). Fakt ten potwierdza doskonałą znajomość języka starogreckiego, co zostało potwierdzone w prowadzonych badaniach naukowych nad twórczością greckich ojców Kościoła. Po przerwie związanej z pobytem w Stanach Zjednoczonych, Habilitant aż do roku 2019 był wykładowcą patrologii w Wyższym Seminarium Duchownym w Częstochowie. Podejmował również wykłady w Instytucie Teologicznym w Częstochowie (2007-2010) oraz na Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie (2010-2019). Jest więc Habilitant doświadczonym wykładowcą, pracującym nie tylko ze studentami teologii, ale także innych kierunków humanistycznych.

4.2. Dorobek popularyzatorski

W przedstawionym do dyspozycji recenzentów autoreferacie ks. A. Kowalskiego brakuje szerszego omówienia jego działalności popularyzatorskiej. Habilitant wskazał na opracowane przez niego i wydane na płycie CD konferencje poświęcone ojcom Kościoła. Osiemnaście nagranych konferencji w sposób bardzo przystępny przedstawia życie i twórczość najważniejszych starożytnych autorów. Były one wygłaszane w częstochowskim radio Niedziela FM w cyklicznych audycjach pt. „Świadkowie wiary, nadziei, miłości. Co nam mówią ojcowie Kościoła”

Sięgając do Internetu można znaleźć i inne przykłady popularyzacji wiedzy teologicznej przez ks. A. Kowalskiego, np. rekolekcje na temat wiary, nadziei i miłości (<https://www.youtube.com/watch?v=RMNvqgvnhHY> – dostęp w dniu 5 lutego 2022 r.).

5. Ocena końcowa

W oparciu o przedstawioną do recenzji rozprawę oraz cały dorobek naukowy ks. A. Kowalskiego należy podkreślić jego samodzielność naukową, wysokie kompetencje w zakresie prowadzonych badań, odpowiednie przygotowanie teologiczno-filozoficzne i lingwistyczne, dociekłość badawczą, oryginalność w prezentacji owoców badań oraz stawianych wniosków i, co bardzo istotne, widoczną fascynację przedmiotem prowadzonych poszukiwań naukowych.

Przedstawione publikacje, udział w konferencjach naukowych świadczą o także o rozwiniętych kontaktach naukowych, również zagranicznych, szkoda, że w ostatnim czasie nieco zarzuconych. Wykazane w recenzji braki w prezentowanej rozprawie, jak i niezbyt obfity, choć cenny w swojej zawartości dorobek publikacyjny, nie wpływają na ostatecznie pozytywną ocenę Habilitanta.

Podsumowując, należy uznać ks. dra A. Kowalskiego jako badacza dojrzałego, dobrze przygotowanego, umiejącego posługiwać się warsztatem naukowym.

6. Wniosek końcowy

Mając na uwadze wszystkie wymienione i opisane w niniejszej recenzji aspekty osiągnięć naukowych, dydaktycznych i popularyzacyjnych ks. dra A. Kowalskiego, stwierdzam, że dają one uzasadnione podstawy do pozytywnego ustosunkowania się do przedstawionej przez niego prośby o nadanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk teologicznych, o co niniejszym wnioskuje do Rady Dyscypliny Nauki Teologiczne Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Ks. prof. UAM dr hab. Paweł Wygalać

Poznań, dnia 14 lutego 2022 r.